

УДК 821. 161. 2

Р. П. ТКАЧЕНКО

ІНТЕЛЕКТУАЛЬНИЙ ГУМОР Ю. ІВАКІНА (ТРАДИЦІЇ І НОВАТОРСТВО ПОЕТИКИ)

У статті висвітлено особливості поетики прози Ю. Івакіна, спрямованої на формування образу життя науки.

Ключові слова: гумористика, пародія, парадокс, науковець, ідентичність, сатира, поетика.

Інтелектуальний гумор, що може викликати радше тонку усмішку, ніж грубий регіт, завжди залишався на маргінесі масової культури. У випадку Ю. Івакіна можна говорити навіть про «фаховий» гумор, оскільки тематика його творчості визначається переважно художньою літературою й літературознавством. Його інтелектуальність впливає із літературної асоціативності, ерудованості. Її адресовано читачеві-книжнику, котрий здатен цінувати парадоксальність думки.

Вибір тематики був не випадковим. Батько прозаїка, доктора філологічних наук, одного з чільних шевченкознавців – професор-медик, до війни завідувач кафедри анатомії Київського медінституту, син – відомий історик-медієвіст, член-кореспондент НАНУ. Протягом 70-х років побачили світ вісім книг пародій і гуморесок Ю. Івакіна. Твори гумориста перекладали російською й болгарською мовами.

Критики та рецензенти помітили у автора насамперед талант пародиста. Ю. Шанін підкреслював, що Івакін – творець «пародійної енциклопедії сучасної української літератури». Критик відзначив, що більшість пародій письменника позбавлено традиційних епіграфів-цитат. І пояснював цей факт, поперше, «бездоганністю пародійного моделювання Ю. Івакіна, що обумовлена ...досконалим знанням не окремих рядків чи опусів, а всієї творчої суцільності автора...» [3, 6]; по-друге, доброзичливістю автора. Літературознавчу «озброєність» Ю. Івакіна як важливу складову майстерності, чинник індивідуального стилю та успіху аналізував також Л. Коваленко: «Без справжнього розуміння тонкощів кожного з цих жанрів та індивідуального стилю пародійованого письменника Ю. Івакін не зміг би досягти творчих успіхів» [2, 211].

Серед попередників Івакіна-пародиста, якщо говорити про історію жанру пародії в українській та світовій літературі, називали

О. Пушкіна, І. Нечуя-Левицького, Я. Гашека, О. Слісаренка, В. Блакитного, О. Ющенко, М. Білкуна та ін. У сталінські часи пародія в українській літературі занепала. Очевидно, сама специфіка жанру вимагає від пародиста, якщо не вченості, то все ж ґрунтовного знання творчості пародійованого автора, внутрішньої розкутості перед авторитетом, словогри, витонченості дотепу. Можливо, Ю. Івакін і не найвидатніший український пародист, однак принаймні серед українських гумористів він звертався до цього жанру найчастіше.

Слід, гадаємо, виокремити в художньому доробку Ю. Івакіна як данину часові масив суто радянської образності. Це той випадок, коли теми, тенденції, сюжетні ходи, мотиви перетворюються на ідеологеми, стають носіями ідеологічного змісту. Маємо на увазі його політичні памфлети, гумористичні оповідання «Христос проти христосівщини», «У рясі». «...Актуальна соціальність – неодмінна риса кожного його твору. Гостріше за все Юрій Івакін висміював тих, котрі не працюють, а лише імітують бурхливу діяльність: в побуті, в літературному процесі, в науковій роботі й навіть у коханні» [3, 10]. Між іншим, у тій же семантичній площині писав у 70-х рр. про кохання і науку П. Загребельний («Розгін»). Крім того, і це властиво якраз радянській гумористиці, «він дає безумовну перевагу гумористичній або жартівливій пародії та комічній стилізації перед сатиричною пародією» [2, 212]. Проте насправді не завжди легко розрізнити глибоко особисте та зовні накинені нормативи соцреалізму, загальноцивілізаційні тенденції і спосіб життя соціалістичного суспільства. Приміром, колективний характер наукової праці в ХХ ст., підпорядкування стратегічних досліджень державним програмам спричинили, не в останню чергу, бюрократизацію науки, формалізацію суджень і оцінки, кар'єризм не тільки у радянських масштабах.

Не вдаючись до всебічного аналізу поезики Ю. Івакіна, зосередимось на кількох художніх засобах, які ілюструють перетин традицій і новаторства, минулого і сучасності у його художньому світі. Сам факт існування «сучасності» як духовної категорії тут засвідчує актуальність пошуку нових зображально-виражальних засобів, свіжих ідей, зацікавленої рецепції поточного стану мистецтва й науки.

У контексті психологізму XIX–XX ст., на противагу буфонаді, комедії ситуацій, привертають увагу колоритні психологічні спостереження в гумористичних оповіданнях Івакіна: «відбувається конкурс думок (у чоловіків) і змагання туалетів (у дам) [1, 217], «давню помітив: серед негідників є чимало сентиментальних натур» [1, 236], «варто будь-якій нісенітниці надати наукоподібної форми, щоб у неї повірили» [1, 355], «а щоб загальний баланс позитивних і негативних емоцій був на його користь, кожний з учасників сварки намагається останнє слово залишити за собою» [1, 380 – 381]. Як попередники Л. Мартович, Остап Вишня та ін., автор досить часто вживав неологізми, іноді, напевно, авторські, на позначення нових явищ у суспільстві або задля одивнення звичного: гумосатирик, сососи (стандартні сатиричні ситуації), лайкотоворець, ізмізація, щинізація (полемічні засоби) тощо. Водночас, взираючись на новітнє мистецтво, письменник створює абсурдні ситуації з комічним ефектом, як-от в оповіданні «Мій перший некролог», коли героєві довелося писати некролог на самого себе, і колеги сприймають це як належне. Впадають у вічі застосовувані раз у раз часові зміщення («Дмитро Задонський. Моя зустріч з Вергілієм», «Другий сон про класиків», «Омолодився»). Вони суголосні художнім пошукам 60–80-х рр. у прозі П. Загребельного («Диво»), Р. Іваничука («Шрами на скалі», «Четвертий вимір»), Ч. Айтматова («І понад вік триває день»), постмодерніста К. Рансмайра («Останній світ»). Окремі особливості поезики Ю. Івакіна оприявнюють світовідчужання радянського інтелегента, європейського інтелектуала напередодні масштабних зрушень у суспільно-політичному житті планети, у філософсько-естетичних уподобаннях доби.

Мабуть, ніхто з українських гумористів не писав стільки про науку, як Ю. Івакін. Науко-

вєць – один з головних персонажів його творів. Від імені вченого провадиться оповідь у циклі гумористичних оповідань «Сни на вчєній раді». Прозаїк створив пародії на праці багатьох відомих вчених: Д. Затонського, Л. Новиченка, С. Крижанівського, К. Волинського, Г. Штона.

Пародія на роман Ю. Мушкетика про вченого-біолога «Біла тїнь» отримала назву «Білі плями». Таким чином автор, певно, висміював надужиття психологізму, що не поглиблює образ, а лише додає невиразності. Напружена рефлексія Марченка малопродуктивна: «Ще під час хвороби він замислювався над питанням: що краще мати: розумну совість чи совісний розум? І не знаходив відповіді» [1, 191]. Щоправда, роман Ю. Мушкетика побачив світ у спотвореному цензурою вигляді. Тільки через три десятиліття в остаточній редакції знайшли продовження окремі сюжетні лінії твору, зокрема з'явилась відповідь на порушене Івакіним питання про совісний розум: треба протестувати. Один з провідних персонажів зближується з дисидентами.

Частина пародій не мають конкретного адресата. Їх написано квазінауковою мовою, імітуючи жанрові ознаки статті, трактату, інструкції, виступів за «круглим столом» тощо: «Учення про лайку. Міні-трактат», «Відьми й науково-технічна революція. Два погляди», «Дурень – проблема соціальна чи біологічна? Зустріч за круглим столом у редакції газети «Літературний баштан», «Про звітні доповіді. Теоретичні роздуми й практичні поради», «Як писати рецензії на сатиричні збірки», «Проблема цитати. Теоретичний шкіц», «Прийоми полемічного карате». У цьому відношенні автор виступив продовжувачем традиції, зокрема Остапа Вишні («Дещо з українознавства» та ін.).

Слід наголосити, що висміюючи негативні явища (лайку, плагіат, надмірне цитування), прозаїк іронічно стає на їхній захист, порушує парадоксальним чином справді цікаві наукові проблеми, які виявляться на часі через кілька десятиліть, приміром, дослідження вульгарної лексики, «прийоми полемічного карате», що діють на підсвідомість слухачів і опонента, класифікація цитат, історія культури цитування; стан авторської свідомості, що вдається до плагіату як норми, скажімо, у наш час, коли письменника заступає блогер.

Івакін-сатирик доводив до абсурду уявлення про норму, бо негативні явища можуть бути настільки поширені, що колишній маргінес у стереотипах поведінки зміщується до центру. Часом грань між реальним і гротескним настільки розмито, наприклад, у гуморесці «Про користь неприємностей. Нове в медицині» (про благотворний вплив стресів), що комізм обертається іманентною властивістю якнайсерйознішої реальності.

Мотив сну дозволив авторові циклу «Сни на вченій раді» будувати неймовірні сюжети, вводити умовні ситуації: втрата ідентичності чи здатності ідентифікувати внаслідок появи твору до його написання («Сон про класиків»); розходження між індивідом і фактом його смерті («Мій перший некролог»), між графоманією і справжнім мистецтвом («Сон на захист графоманів»), внаслідок перевтілення у пам'ятник св. Володимиру («Я – монумент, або Трагедія безсилля»), стрімкого омолодження («Омолодився»), несподіваних просторових переміщень («Пригода на незаселеній планеті»), раптової зміни зовнішності («У рясі»); хибна оцінка, зумовлена появою не впізнаної ніким видатної людини серед сучасників оповідача («Я – редактор»). Порушення ідентичності вводить в оману також тоді, коли науковець чи письменник вдається до цинічного плагіату («Рецидивіст»).

Проблема ідентичності, гадаємо, є наслідком поширюваного в радянському суспільстві феномену відчуження, що проявилось у бюрократичному формалізмі, ідеологічній засміченості, порожній ритуальності, імітації. У

Р. П. ТКАЧЕНКО

ИНТЕЛЛЕКТУАЛЬНЫЙ ЮМОР Ю. ИВАКИНА (ТРАДИЦИИ И НОВАТОРСТВО ПОЭТИКИ)

Статья освещает особенности поэтики прозы Ю. Ивакина, одной из задач которой является формирование образа научной жизни.

Ключевые слова: юмористика, пародия, парадокс, ученый, идентичность, сатира, поэтика.

R. TKACHENKO

INTELLECTUAL HUMOUR OF YU. IVAKIN (TRADITION AND NOVATION POETICS)

The article lights the features of poetics of the Y. Ivakin's prose, one of tasks of which is forming of image of scientific life.

Key words: humour, parody, paradox, scientist, identity, satire, poetics.

60–80 роках ХХ століття – тема відчуження стала однією з найважливіших у світовому кіно, зокрема у фільмах американця Д. Лінча («Голова-гумка», «Людина-слон», «Шосе в нікуди»). Американський кінорежисер розглядав порушення ідентичності також у зв'язку з відчуженням, але породженим наразі комерціалізацією.

Імітація наукового стилю, засміченість мови штампами, загальниковість квазінаукового викладу – лейтмотив гумористики Ю. Івакіна. Пошуки істини перетворились на імітацію пошуку. За ширмою фальшивого благополуччя криється хаос буття. Тому дослідник мусить бути готовим до парадоксів. Натомість гостроту проблеми збувають прописними істинами. Передумовою наукового відкриття є зусилля, спрямоване на прояснення буттєвого хаосу й одночасно на вивільнення власної думки з полону інтелектуальних загальників. На відміну від Остапа Вишні та інших українських гумористів, які переймались більше впливом науки на пересічного громадянина (робити людей розумнішими, сильнішими, заможнішими), Ю. Івакін художньо «верифікував» процес і результати пізнання, утверджував автентичність наукового пошуку на протигагу імітації.

Список використаної літератури

1. Івакін Ю. Гумор і сатира : Пародії, оповідання, памфлети, фейлетони / Ю. Івакін. — К. : Дніпро, 1986. — 421 с.
2. Коваленко Л. Талант пародиста / Л. Коваленко // Вітчизна. — 1974. — №7. — С. 210–214.
3. Шанін Ю. Дотепна муза Юрія Івакіна / Ю. Шанін // Івакін Ю. Гумор і сатира : Пародії, оповідання, памфлети, фейлетони / Ю. Івакін. — К. : Дніпро, 1986. — С. 3–12.

Стаття надійшла до редколегії 2.12.2013 р.